

Copyright © Mediterran Publishing, Dragan Markovina
Copyright © 2020 ovog izdanja Udruženje KROKODIL

Projekat Zajednička čitaonica organizuje Udruženje KROKODIL.

krokodil
Engaging Words

Izdavanje ove knjige je omogućila organizacija:

FONDACIJA ZA OTVORENO DRUŠTVO, SRBIJA
OPEN SOCIETY FOUNDATION, SERBIA

•

ZAJEDNIČKA ČITALNICA #7:

GRAD

Tekstovi:

Bogdan Bogdanović

Dragan Markovina

-

O PROJEKTU ZAJEDNIČKA ČITANICA

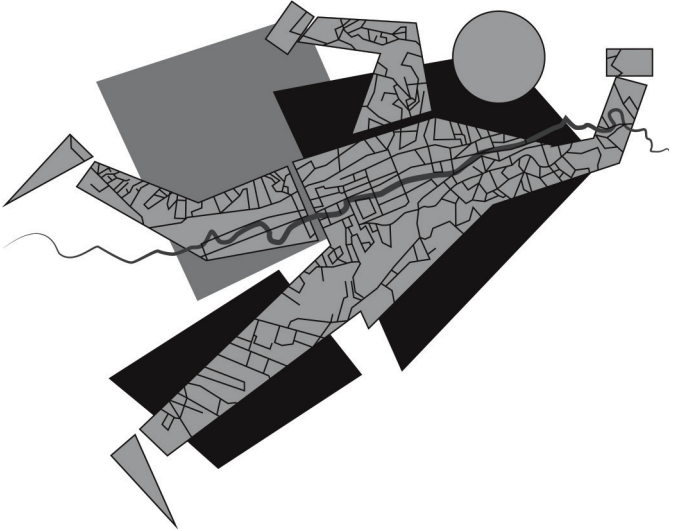

Ediciju *Zajednička čitaonica* čine tekstovi pisaca i spisateljica koji su pisali ili pišu na zajedničkom jeziku, bez obzira na to da li su svoj jezik nazivali ili nazivaju bosanskim, crnogorskim, hrvatskim ili srpskim, ili za njega koriste ili su koristili neki drugi naziv. Njihov rad stvorio je i stvara zajedničku riznicu u koju je pristup moguć bez jezičkih poteškoća i prevođenja i koja ostaje otvorena svima nezavisno od političkih promena unutar samog geografskog prostora koji je obuhvaćen zajedničkim jezikom. U toj riznici pronalazimo i iznova promišljamo nezaobilazne tekstove na ključne teme današnjice, a te radove, iz bliske ili dalje prošlosti, prate *odgovori* savremenih autorki i autora pisani specijalno za ovu ediciju. Cilj *Zajedničke čitaonice*, dakle, jeste stvaranje *pojmovnika* koji će čitatelju omogućiti ne samo lakše snalaženje u susretu s aktuelnim problemima i pojavama već i vrhunski književni užitak.

Sam projekat *Zajedničke čitaonice* kojeg, uz istoimenu ediciju, čini i serija javnih debata, predstavlja direktni nastavak projekta *Jezici i nacionalizmi*. Inspirisana ovim projektom i posledičnom *Deklaracijom o zajedničkom jeziku*, *Zajednička čitaonica* želi pokazati svu raznolikost i bogatstvo četiri ravnopravne, standardne varijante našeg policentričnog jezika. Na njemu je nastala, pa i dalje nastaje, jedna velika evropska književnost unutar koje se knjige i njihovi pisci slobodno kreću bez pasoša i putovnica, bez provere porekla i nametanja ekskluzivnog vlasništva.

Iako mu nedostaje jedan naziv, kako je obično slučaj s jezicima, smatramo da ta neobičnost samo predstavlja poziv i dodatni izazov da se taj jezik neprestano otkriva u svim njegovim standardnim i dijalektalnim oblicima, književnosti, filozofiji, muzici i popularnoj kulturi, regionalnim prožimanjima, internacionalnim uticajima te istorijskom razvoju. Na tu avanturu otkrivanja pozivamo čitateljice i čitatelje koji govore, koriste, stvaraju i žive zajednički jezik i kojima on jedino i pripada, ma gde bili.

1974.

Još do pred kraj prošlog veka spoljašnjost mnogih orijentalnih gradova prikazivala se evropskim putnicima kao sušta slika čudesnosti. Mnogi su gradovi taj utisak namerno i pripremljeno o sebi nudili, kao da su hteli da kažu: eto, mi smo gradovi fatamorgane! Da nisu u pitanju samo pregrejane tlapnje evropskih lotalica i putopisaca, posvedočiće i izvesni toponimi. *Sâmarrâ*, na primer, etimološki raščlanjeno, znači: „radost za onoga ko je vidi” ...

Kad sam prvi put, kao dete, iz vozića koji se spuštao sa okolnih brda, ugledao Sarajevo, bila je to prava radost za oči. Naivna etimologija je, po pravilu, doprinela doživljaju: Sarajevo je, najednom, postalo Karavansarajevo, što je, valjda, imalo značiti: Priđi, mali putniče, i odmori se!

1981.

Koliko sam puta rekao sebi da je grad – pravi grad, samo ako ima svoju ličnost, svoj psihološki profil, svoj karakter, svoju pojavu, svoj način ophođenja sa sobom samim i sa spoljnim svetom, sa strancima namernicima, sa okolinom, sa prirodom, sa drugim gradovima. Iz mnogih, mnogo puta ponovljenih razloga gradovi bi morali biti čitljivi i mudri, kao mudre knjige...

Grad i roman, na primer – korelacije postoje. Ne samo zato što je roman gradska forma, za razliku, recimo, od speva, već važi i pravilo da u svakom velikom romanu obitava bar jedan veliki grad. Ali, može i obrnuto: u svakom velikom gradu obitava bar jedan veliki roman. A ja sam Sarajevo-roman pročitavao u trenucima spokojstva i u retkim, uostalom, trenucima lične mudrosti. Ima srećnih knjiga u koje zavirujete samo kad ste srećni i kad su vam sve koze na broju.

1976.

Pa sada, neka me niko ne ubeduje da sam preterao kad sam jednom rekao da je grad, svaki grad, a naročito poneki, izuzetna osmatračnica sveta, odnosno, nezamenjiva igračka sveznanja!

Zapisano, tačno se sećam, upravo po povratku iz Sarajeva. Biće da se nešto u nekoj dalekoj daljini najednom dalo osmotriti.

1974.

Negde između sloja viđenja i sloja razumevanja, negde između stvarne slike sveta i sveta ideja, nalazio se grad *Húrqalyâ*, šiitski parnjak manihejske *Terrae lucidae*. Jedno stanje početne transcendencije, lokalizovano negde u oblastima filozofsko-pesničkih slika, uzelo je na sebe ornat grada da bi se bez ostatka iskazalo. Ova platonistička predstava upućuje na prostu istinu kako je grad, običan, ali i grad poneki, grad izabrani, mogao istovremeno biti uvažena ovozemaljska pojava, ali i kognitivni model, učilo, alatka obetovana, alatka za razumevanje sveta.

Osmatračnica je sada razrušena, alatka skršena... obetovana alatka Logosa.

1975.

Pretpostavljam da mnogi znaju za našu malo neobičnu poslovicu: U grad kad hoćeš, iz grada kad pušte. Mislim da se njen smisao dosta dobro poklapa sa onom drugom, šeretskom orijentalnom lozinkom: Lاسنو je u Širaz ući, ali kako se iz njega izvući? U mnogim

starim gradovima bliskog, Srednjeg i Dalekog istoka „znati put” bio je uslov bez kojeg se po gradu nije moglo kretati. Važnost poznavanja puta mogla se i fizički, dakle uz svakovrsna saplitanja, osetiti i razumeti. Međutim, „znati put” moralo se prihvatiti i kao prenosno uputstvo. U pitanju je metafizička propozicija koja je ne samo na Orijentu već i na Zapadu vekovima pothranjivala i dražila mnogobrojne fantazije o nepoznatom Gradu-lavirintu, i o čudesnim saznanjima koja se u njegovom središtu skrivaju. Valjalo je umeti doći do centra, ali i vratiti se i izaći... Ideja nostalgične nade!

Teorija lavirinata poznaje tajne koje omogućuju kretanje, prolazak i izlazak iz najsloženijih lavirintskih konstrukcija. Začepljeni lavirinti, bez izlaska, bez nade, ne postoje. Televizijski prikazi iz Sarajeva, svakonoćno, otkrivaju nešto suprotno: grad-lavirint iz koga se ni teorijski ne može izaći.

1974.

U bližoj i daljoj prošlosti gradovi su, više no danas, umeli da se prikažu i predstave, a naruku su im išla i mnoga, od davnih davnina, poznata sredstva fascinacije – od odabiranja čudesnog položaja do nadevanja čudesnog imena. Kada, na primer, shvatimo da naziv persijskog gra-

da *Yezdi-ghara* znači nešto kao naseobina ptica, teško je ne setiti se Aristofanove *Nefelokokigije*. Ostaje nam, ipak, da nagađamo da li smo suočeni sa obnovljenom verzijom duha antičkog utopizma ili sa *a priori* fascinantnom jezičkom slikom čiji smisao seže u nekom, ko zna kom, drugom pravcu...

Dopisujem novu seriju asocijacija: grad pticâ... ubijenih utopija, grad mrtvih ptica. Zapazio, juče na ekranu, mrtve ptice ispod platanâ.

1975.

Putopisci prošlog veka, koji su, s ciljem ili bez cilja, danju i noću, svesrdno lutali po Bliskom istoku, imali su prilike da zapaze jedan fenomen nama danas umnogome neshvatljiv. Reč je o čudnom stanju prividnog nepostojanja koje prati duboko usnule gradove. Kažu: mrak kao testo, gusta tišina, ni šuma, ni šuška, ni daška, ni svica, ni iskrice. Ni pas da zalaje, ni petao da se oglasi. I šta su onda putnici zaključivali i zapisivali? Između ostalog i to da ih gradovi u tom apsolutnom snu podsećaju na mrtve gradove, na nekropole. Čudan utisak mogao je biti pojačan činjenicom koja je putopiscima morala biti poznata – a to je da je svaki islamski grad onoga vremena, istovremeno bio i grad živih i grad mrtvih, da su kuće i grobovi, vrlo često i bez predrasuda, delili iste, rastresite gradske prostore.

Kad vidim sahranjivanje ljudi na okućnicama, ili na sa-sušenim starinskim skverovima pretvorenim u gradska groblja, ili na onim korbizjeovskim „slobodnim prostorima”, ne mogu a da se ne prisetim izveštaja Pjera Lotija o idiličnoj kohabitaciji živih i mrtvih. Drevno je pravilo obnovljeno.

1974.

Nekropola kao grad, uz gradsku kapiju, motiv dobro poznat arheolozima. Ali, to je i propozicija: zar ne izgleda da je grad-simbol, prenesen u funerarnu arhitekturu, i u kamenu isklesan, neka vrsta zakletve, zakletve gradu na vernost do groba i iza groba? Ovostrana slika grada, postajući onostrana, proširuje smisao skrivene poruke. U grad valja umeti ući, iz grada valja umeti izaći, a pri izlasku valja se grada zahvalno prisetiti, makar i na Donjoj kapiji...

Ljudi, velika deca, nekada su gradili nekropole slične malim gradovima. Postavljali su ih obično sa spoljne strane monumentalnih gradskih kapija. Sada, pred našim pogledima, jedan veliki grad postaje velika nekropola, a jedini izlasci iz grada mogući su kroz sarajevske „Donje kapije” što valjda vode u svečanu tišinu podzemlja.

1980.

Dok neki grad dohvatamo i obuhvatamo svojom uobraziljom, dotle je on grad, naš grad i, recimo, naš zavičaj. Stoga je pojam „zavičaj“, isto onako kao i „grad“, za mene mnogo složeniji od objašnjenja lokalne pripadnosti. Svaki grad, uman i lep, grad koji još čuva neko svoje dostojanstvo, može biti moj zavičaj samo ako moja misao uspe da doplovi do njega. I obratno, odnosno isto to samo s druge strane osmotreno: moja misao – moj jedini zavičaj.

Misao mi je davno pristigla do Sarajeva, do Mostara, do Vukovara, tamo se sama sa sobom srela, odomaćila se, a sad, najednom, izgoreše moji zavičaji, izgore misao.

1974.

Kad bih se i ja, kao Robert Barton, odlučio da napišem knjigu *Anatomija melanholije*, obavezno bih opisao kako sam iz mnogobrojnih rasturenih delića gradova koje sam rasejano video, ili koje uopšte nisam video, već sam ih na neviđeno voleo, uporno, godinama, desetlećima, pokušavao da sastavim jedan jedini *svoj* grad. Ovu sam igru otpočeo negde između pedesetih i šezdesetih godina, a danas, na osnovu preostalih crteža, sve što smem da zaključim to je da je ovaj zaludgraditeljski poduhvat iza-

zvala okolnost što su se, upravo u to vreme, gradovi naglo menjali. Delić po delić, nestajale su drage slike, iščezavale iz mog vidnog polja. A ja sam, valjda, nekom obrnutom tehnikom pokušavao da zaustavim strah od pomisli kako se svi gradovi, svi voljeni gradovi – lako rasturaju...

Gde li je sad taj moj melanholični, kompozitni lični grad? Razoren je, bez sumnje, igra je prekinuta, bez sumnje, metafizički eros utrnuo.

1980.

Problem vrlo lako, i lakomisljeno, može biti sveden na poznate spekulacije tipa makrokosmos – mikrokosmos, ili: Veliki svet – Mali svet. Samo, ako se nešto dublje zađe u ovakve rasprave, natrapaće se na ono, već mnogo složenije i tajanstvenije, večito čovekovo ubeđenje kako su i opšta celina, i on sam, povezani mnogobrojnim uzročno zalančanim magijskim analogijama. U tom zalančavanju grad bi se našao negde na samoj sredini između čoveka i svemira, pa bi se upravo zato mogao shvatiti istovremeno i kao mali svemir i kao vrlo veliki čovek. Ideja neobična, starinska, ali u suštini sasvim razumna, i ja, u svojoj najdubljijoj dubini, verujem u njenu zasnovanost: ja sam mali grad, a grad je jedno veliko JA. Jer, ako to nisam, i ako to nije... onda šta smo?

Šta smo i gde smo, ovako u paramparčićima? Ili, jednostavnije: Ubijen grad, moj pepeo.

1974.

Sećam se jedne opsesivne metafore iz razdoblja koje volim da nazivam sopstvenom protoistorijom. Figura je glasila: „Grad se ogleda u čoveku kao u vodi.” Njen smisao je, bez sumnje, sasvim evazivan, i danas mi je prilično nejasno šta sam želeo da kažem. Ali, prisećajući se te izreke, ipak bih mogao zaključiti kako je moje putovanje ka Gradu davno otpočelo i kako je malo duže potrajalo, a putovalo se i danju i noću. Na osnovu te igre reči utvrđujem još i sledeće: ako se grad stvarno ogleda u svakom čoveku kao u vodi, onda i ja, kao ljudsko biće, čak i kao biološka jedinka, u svakom svom delu nosim odbleske njegove slike *formae urbis*. U svakoj mojoj ćeliji, dakle, svetluca neki mali, sasvim mali grad, sićušan kao nevidljivo zrnce.

U današnjoj verziji beleška bi glasila: „U svakoj mojoj ćeliji svetlucaju poliedri razorenog grada” ili, još jednom – Ubijen grad, moj pepeo.

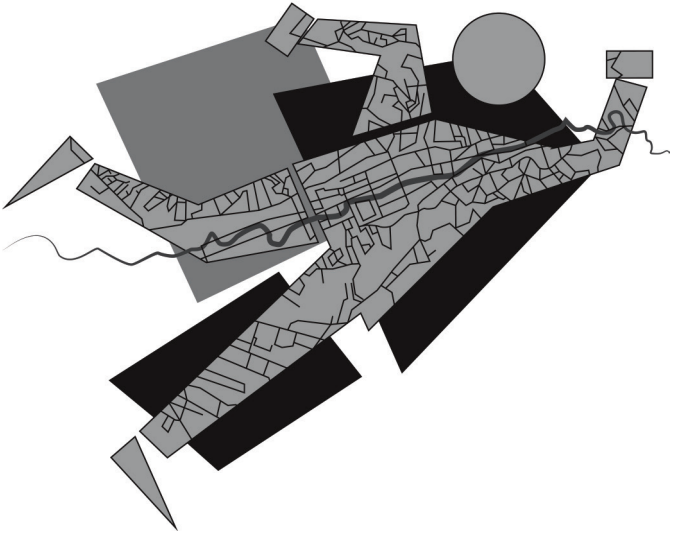
1980.

U teoriji stilova se tvrdi da je dorski stub proporcioničan prema uzrastu mladog muškarca, kao što je jon-

ski proporcionisan prema idealnim oblicima zamišljene mlade žene. Uobičajena maksima da svaki kameni stub u sebi skriva zatvorenog čoveka podseća na antropomorfne opsesije antičkog graditeljstva. U daljoj posledici, ukoliko bi se na veličanstvenoj skali od kosmosa do čoveka i od kosmosa do ćelije ljudske izgradio negde, nekako, neki, nepoznat nam, savršen grad, onda bi to imalo značiti da će taj pravi grad spolja, arhitektonski prikazivati idealan dijagram smanjenog svemira, dok će u sebi skrivati obrise čoveka! Koliko je samo naporne, sistematične mašte bilo potrebno da se grad zamisli kao čoveku slična građevina, dakle, građevina parafraza.

Da li je u pitanju slučajnost? – Plan razorenog Sarajeva, onako kako se da sastaviti iz televizijskih čestica, neodoljivo podseća na čoveka oborenog u kotlini koji se još mučno bori da pridigne glavu:

Čovek–Sarajevo

•
▼
**ČOVJEK KOJI JE
VOLIO GRADOVE**

=====
Dragan Markovina

ODRASTAO SAM U MOSTARU, na Aveniji, ulici iznad koje je napravljeno Bogdanovićevo Partizansko groblje, tako da je moj prvi kontakt s tim čovjekom bio isključivo na razini instinkta. Niti sam u tim ranim danima imao pojma tko je Bogdanović, niti mi ga je itko ikad spomenuo, a još manje sam razumio simboliku spomenika i ideju o dva grada koja se promatraju. Teško je za očekivati da se u tom smislu odnosa zajednice prema onome što je okružuje išta promijenilo. Ljudi nisu puno obraćali pažnju na detalje, umjetnike i njihove poruke. Jednostavno su prihvaćali svijet u kojem žive i stvari koje su im ponuđene. Stoga sam, kao i većina drugih ljudi znao samo da je riječ o Partizanskom groblju, vidio imena svih tih poginulih ljudi uklesana na položnim pločama i osjećao neku vrstu istinskog respekta prema njima. Što zbog činjenice da sam razumio kako je riječ o mladim ljudima koji su poginuli boreći se za slobodu,

što zbog činjenice da sam bio iz partizanske obitelji, ništa manje zbog činjenice da je Mostar doista u duhovnom smislu bio jugoslavenski, partizanski i lijevi grad, a na koncu i zbog snažne školske indoktrinacije koja je Narodnooslobodilačku borbu doživljavala i naglašavala kao konstitutivni mit socijalističke Jugoslavije. Da budem potpuno iskren, najdraže slikovnice su mi bile one o sedam neprijateljskih ofenziva, a s ništa manje pažnje sam, kao i sva druga djeca uostalom, slušao s razglasa u razredu kako nam direktor škole o velikim datumima drži predavanje o velikoj partizanskoj epopeji. Razmatranje te teme, očito potpuno promašene i besmislene školske indoktrinacije, koju godinama braniteljske udruge pokušavaju na isti način provesti u hrvatskom obrazovnom sustavu, daleko bi nas odvuklo od izvorne teme. Partizansko groblje je, dakle, za mene kao dječaka izgledalo kao fantastični izmaštani svijet, s vodom koja je izlazila iz fontane na vrhu i slijevala se jednim krakom do podnožja brežuljka i spomenika na valovitoj kamenitoj podlozi, dok je drugim punila bazen u neposrednoj blizini. Bogdanovićevo zaigranost je bila tolika da je uspjela u nakani da dijete koje je doista bilo u punom smislu riječi indoktrinirano jednostavno odmah po dolasku na to mjesto prestane razmišljati o tome što ono zapravo predstavlja i doživi ga kao mjesto istinske životne radosti i nešto nestvarno. Čak i kasnije kad sam kao potpuno drugi čovjek šetao po Partizanskom, preskaćući hrpu razbijenog

stakla i korova, strašeći zmije i čitajući fašističke grafite da bih došao do mjesta s kojeg se odlično mogao vidjeti potpuno razrušen grad, Bogdanovićev spomenik je zračio nekom neobjašnjivom energijom. Ukratko, umjetnik je stvorio jednu od dvije građevine koje Mostar izdvajaju od prosjeka i smještaju ga među gradove koje svatko treba barem jednom posjetiti. Druga je, naravno, Stari most.

Razmišljajući o tome kako nasloviti tekst o Bogdanu Bogdanoviću na način da bude pogođen, a istovremeno ne upadne u kliše koji bi varirao „ukletog neimara”, odlučio sam se za čovjeka koji je volio gradove. Jer Bogdanović je bio svestran čovjek, sjajan arhitekt i pisac, gradonačelnik i političar, te angažirani intelektualac koji je puno toga riskirao, zbog čega je i završio u bečkom egzilu, ali mislim da je na početku i na kraju svega bio netko tko je volio gradove više od ičega, istinski im se divio i promišljao ih. O tom promišljanju grada i fasciniranosti njim još od najranijeg djetinjstva možda najbolje svjedoče knjige *Ukleti neimar* i *O sreći u gradovima*.

Zato je posebno tužno što je morao doživjeti praktično iz prve ruke gotovo potpunu destrukciju jugoslavenskih gradova, ne samo u arhitektonskom, nego i u smislu stradanja ljudi. Kad stvari promatramo iz naše *post festum* perspektive možemo zaključiti dvije stvari. Bogdanović je s jedne strane završio na strani poraženih, bilo da je riječ o idejama u koje je vjerovao i pomogao izgrađivati, o gra-

dovima koji su mu intimno nešto predstavljali i u kojima je ostavio svoja djela, o zemlji koju je smatrao svojom, ili pak o stanju njegovih spomenika i općenito kulture sjećanja na tragično nasljeđe Drugog svjetskog rata. S druge strane je, međutim, riječ o čovjeku kojeg su vlastite arhitektonske zamisli posvećene slavljenju života, knjige koje je napisao i moralni izbori koje je napravio nadživjeli i u svakom smislu odgojili priličan broj pripadnika novih generacija.

Možda je stoga bolje krenuti od posljednjeg. Bogdanović je napravio izbor koji nije bio nimalo jednostavan i koji su vrlo rijetki bili u stanju napraviti i na njemu ustrajati. On je, naime, napustio Beograd i otišao u bečki egzil sa čvrstom odlukom da se nikad ne vrati. To je uspjelo još samo Mirku Kovaču i Goranu Babiću koji je s istim motivima napustio Zagreb, doselivši se u Beograd, otprilike u vrijeme kad su ga spomenuta dvojica zauvijek napuštali. I Kovač i Bogdanović su o okolnostima odlaska kasnije pisali, dajući nam do znanja da im je život realno bio ugrožen, pa su u takvoj situaciji u kojoj su birali između mogućnosti da odustanu od javnog govora i ukazivanja na potpunu amoralnost onoga što se u Beogradu i Srbiji događalo i egzila, obojica odabrali egzil. S tim što je Kovač otišao na drugi kraj domovine koja se raspala, u Rovinj, ostavši u istom jeziku, ali istrgnut iz konteksta, dok se Bogdanović odlučio za Beč – dakle, za stranu zemlju njemačkog jezika, ali i grad na

Dunavu, koji je geografski, klimatski i na puno drugih načina blizak Beogradu. Naizgled se egzil tako, zbog Dunava, mogao lakše podnositi, no on je istovremeno bio tim teži. Činjenica da je za razliku od Kovača, on dolazio nekoliko puta u Beograd po okončanju rata, razmatrajući opciju o povratku na koji se nije odlučio, čine njegov slučaj dodatno traumatičnim. Takvim ga na koncu, povrh svega, čini činjenica njegove apsolutne fascinacije vlastitim gradom, od ranog djetinjstva, o čemu je pisao u prvim poglavljima *Ukletog neimara* – fascinacija koja je bila proporcionalna razini odbojnosti prema onome u što se Beograd pretvorio devedesetih godina, o čemu je govorio u mnogim intervjuima. Tako je, između ostalog, Mili Stojiću u razgovoru za *BH Dane* 1998. na temu Beograda rekao:

Pomoći ću vam da cijelu tu stvar odmah na početku stavimo ad acta. Taj moj civilni Beograd u potpunosti je napustio Srbiju. Ljudi kojima su moje riječi odzvanjale i eventualno nešto značile potpuno su se razišli po svijetu. Veliki broj mojih studenata, sve ono što je prošlo kroz moju radionicu u Popoviću, sve što je vrijedilo sad mi se javlja u kasnim noćnim satima iz Kanade, iz Amerike, iz Australije, kad je tamo dan ili jutro. Obavještavaju me ko se oženio, udao, ko dobio klinca, ko postao profesor arhitekture u Sydneyu, ko u Ottawi. Mnogi drugi mi javljaju da nisu

uspjeli u struci i da rade druge, najčešće teške poslove. Ali i to je bolje nego poniženje da živite u svojoj zemlji, koja više nije vaša. Ima još jedna stvar koja je zastrašujuća i o kojoj uglavnom niko i ne piše: to je sudbina ljudi iz bivše Jugoslavije koji nisu bili nacionalno opredijeljeni, ljudi koji su bili kosmopoliti, ili koji potiču iz mješovitih brakova, ili su ih sami formirali. Oni su osuđeni na propast i zaborav. Jezivo. A takvih je u Beogradu, baš među mojim prijateljima, bilo mnogo. Ja mislim da takvih ima na stotine hiljada, možda milion, ljudi iz svih bivših jugoslavenskih republika, koji kruže danas po svijetu bez prava da kažu ko su i šta su. Ti su ljudi apsolutno diskriminirani. Što je nezamislivo danas u okvirima ijedne evropske demokratske države.

Bogdanovićeve odnos s Beogradom ne treba, naravno, gledati isključivo kroz prizmu njegove očite ogorčenosti koja je rezultirala trajnim egzilom i vidljiva je u ovom razgovoru. Pojednostavljeno govoreći, on je uvijek od Beograda očekivao više od konvencionalno zamislivog, poznavajući ga u dušu. Odlično je razumio njegove potencijale, zbog čega ga je, tim više, frustrirala nemogućnost njihovog ostvarivanja. Ako bismo pokušali na neki poetski način definirati taj odnos – što uopće ne izgleda besmisleno poznavajući njegov spisateljski opus – bez obzira što mu je društvena i politička realnost bila savršeno pozna-

ta, a samim tim je imao svijest o neuklopivosti njegovih očekivanja, on se čitavo vrijeme borio za drugačiji Beograd. Činio je to, ne samo iz uvjerenja, nego i iz duboke unutrašnje potrebe, slijedeći vlastitu partizansku tradiciju. Bogdanović je uzaludno pokušavao progurati progresivniji Beograd, jednako kad se nadao da bi Novi Beograd mogao biti izgrađen doista kao grad na vodi, kao i kad je pokušavao promijeniti društvene i političke okolnosti osamdesetih godina. Ili, kako je sam u vezi prvoga u *Sreći u gradovima* napisao:

Pevušio sam uporno o tome da je grad u jednom tako raskošnom vodenom čvorištu sa očitim suviškom prolet-njih voda prosto predodređen da bude neka vrsta kopnene, rečne, dakako kristalno čiste Venecije... Bezazleno sam ga saletao, otprilike: Zaplivaj, još uvek imaš za to vremena! A on mi je još bezazlenije priznao da ne ume da pliva. Ne samo u prenosnom smislu, no ni doslovno.

Ironijom sudbine, oni protiv čijih se ideja Bogdanović borio devedesetih godina, odlučili su po svaku cijenu progurati projekt nazvan „Beograd na vodi”, koji naravno nema nikakvih dodirnih točaka s njegovom idejom Novog Beograda na kanalima i do kojeg se ne bi ni moglo doći da se njegova ideja o novom gradu na vodi svojevremeno

meno usvojila. Propali snovi o Novom Beogradu, kao o jugoslavenskom D.C.-u, a potom i novoj Veneciji logično su doveli do stvaranja njegovog subgradskog karaktera i mentalnog profiliranja zajednice koja je zdušno prihvatila Miloševićevo događanje naroda. Takva vrsta poraza vrlo vjerovatno sama po sebi i ne bi bila dovoljna da se Bogdanović odluči na bečki egzil, no kombinirana s realnom opasnošću po život i dugotrajnim skrivanjem u zamračenom stanu koji je bio na meti usmjeravanih nasilnika dovela je do situacije da mu je život u rodnom gradu postao neizdrživ. Iako je godinama naglašavao kako gradove čine ljudi, svakako puno više nego građevine, ma koliko takva tvrdnja bila gotovo u konceptualnom sukobu sa zanimanjem arhitekta, iz svega što je pisao i o čemu je razmišljao, bilo profesionalno ili privatno, jasno je kako je bio uvjeren da je jedno nezamislivo bez drugoga. Bogdanović je tako godinama pješačio po Beogradu i po njegovim poluzaboravljenim ulicama, što je kasnije kao profesor na fakultetu pretočio u praksu koju je nazvao „pešački seminari”. Njihov krajnji cilj bio je:

Naučiti gledati oko sebe, naučiti videti grad što nije baš jednostavno, udahnuti ga, čuti i saslušati, dodirnuti. Jednom rečju, obuhvatiti ga svim čulima u punom sadejstvu ličnih slobodnih asocijacija.

Ova njegova posvećenost koju je na gotovo identičan način manifestirao i Predrag Matvejević obilazeći zabačene kutke Venecije, pridajući između ostalog pažnju „biljnom proletarijatu”, kako ga je nazivao, i gradskim usamljenicima, što je na kraju pretočio u knjigu *Druga Venecija*, dolazila je iz potrebe za identifikacijom s ljudima, zajednicama, idejama i arhitekturom koji su potisnuti na marginu. Bez obzira što je bio gradonačelnik tog grada, Bogdanović je zapravo bio autentični predstavnik „drugog Beograda”, sa svim značenjima koja u tu kovanicu možemo upisati. Nije, stoga, nimalo slučajno što je njegov jedini beogradski spomenik, koji ga je i uveo u svijet memorijalne arhitekture, onaj posvećen židovskim žrtvama na Jevrejskom groblju. Taj spomenik, u blizini kojeg je na kraju i sahranjen, čime se posthumno vratio u Beograd, umnogome je odredio njegovu kasniju memorijalnu arhitekturu. Pojednostavljeno govoreći, sve što je tada, 1951. godine naznačio, od toga da će njegova memorijalna spomenička arhitektura biti vanvremenska, posve suprostavljena socrealizmu, razigrano paganska i, koliko god bila potresna, zapravo komunicirati s budućnošću i s novim životom, kasnije je do savršenstva doveo u ostalim, puno poznatijim djelima, od jasenovačkog Cvijeta, do mostarskog Partizanskog groblja. Nije nimalo slučajno da je šansu za takav umjetnički pa i ljudski iskorak dobio od strane gotovo potpuno uništene i marginalizirane

zajednice čija memorija gotovo da nikad nije dobila potpuno pravo građanstva, čak ni u socijalističkoj Jugoslaviji, a kamoli nakon toga. Njena specifična memorija se nije negirala, ali se uklapala u širu priču o stradanjima civila, iako se na udaru nacističke ideologije našla konkretno kao židovska zajednica. Za ozbiljnu analizu zbog čega je ta kultura sjećanja marginalizirana u socijalističkom i postsocijalističkom razdoblju trebalo bi se na razini znanstvenog teksta ozbiljno pozabaviti tim pitanjem, ali ono što sigurno znamo je to da je socijalistička vlast generalno pokušavala pospremiti pod tepih činjenicu da u Jugoslaviji nije postojala samo strana okupacija, nego i brutalan građanski rat, u kojem je ogroman dio stanovništva sudjelovao na strani kolaboracije. Budući da su se te činjenice teško mogle uklopiti u novi narativ o bratstvu i jedinstvu, a i da bi bavljenje njima značilo generalno okretanje prošlosti umjesto proklamiranog pogleda u budućnost, rasprava o svemu tome potiskivana je iz javnog prostora sve do osamdesetih godina. Tada, međutim, nije više bila moguća u trezvenom tonu, nego sve više u revizionističkom i mitološkom ključu, u kojem nikakvi ozbiljni uvidi nisu imali velikih šansi. Tako je jednaka sudbina zadesila i memoriju na Jasenovac, kao i na beogradsko Staro sajmište, ta dva najveća logora smrti u ratnoj Jugoslaviji. S bitnom razlikom da je u Jasenovcu, svim poteškoćama unatoč, uspostavljen memorijalni cen-

tar kao javna institucija koju u vizualnom smislu simbolizira Bogdanovićev Cvijet, dok Sajmište nije dobilo ni toliku pažnju, a današnja Srbija još uvijek ne nalazi odgovor kako da se postavi prema pitanju sjećanja na taj logor. Film Gorana Paskaljevića *Kad svane dan*, po scenariju Filipa Davida, jeste iznova upozorio na poznatu činjenicu da je na tom mjestu egzistirao stravičan logor smrti, ali ni on nije doveo do realne suživljenosti najvećeg dijela Beograđana s tom informacijom. Takvo potiskivanje proizvelo je situaciju u kojoj logor još uvijek faktično ne postoji u kulturi sjećanja. Dio razloga zašto je to i danas tako može se pronaći u posve zaboravljenom i gotovo uopće nepročitanom romanu Splićanina Petra Dvornika *Smrt se kretala paralelno*. On je za vrijeme Bitke na Neretvi uhapšen i zatvoren u tom logoru, nakon što je zapravo skoro pa čitava židovska populacija Beograda u njemu ubijena, o čemu Dvornik i piše. Ono što ga je, međutim, najviše pogodilo jeste činjenica da su mnogi Beograđani prelazili most svakodnevno, uopće se ne obazirući na logoraše i čitavu tu nepodnošljivu situaciju. Nedavno sam, prije par mjeseci, svratio s bratom na Staro jevrejsko groblje, da malo prošetamo i vidimo Bogdanovićev spomenik. Bili smo jedini ljudi unutra, a čovjek koji se brine o groblju bio je nevjerovatno sretan što je netko tu i ispričao nam je sve što je znao, kako o samom groblju, tako i o Holokaustu i simbolici spomenika.

Ima nešto suštinski ispravno u činjenici da je Bogdanović za posljednje počivalište odabrao djelić centra rodnog grada, opasan zidovima i okružen sjećanjima na ljude koji ne postoje u kolektivnoj memoriji. Pojednostavljeno govoreći, njegov spomenik na Jevrejskom groblju zapravo je spomenik Starom sajmištu koji zbog čitavog niza razloga nije predstavljen kompletnom Beogradu.

No, dok je s jedne strane dobio logičnu podršku beogradske židovske zajednice za svoju ideju, s Jasenovcem je išlo puno teže, ponajprije zbog ranije spomenute političke osjetljivosti, zbog koje ni Tito nije došao na otvaranje spomenika. U svojoj najpotresnijoj knjizi *Ukleti neimar*, Bogdanović je ostavio zapis o monstroznosti razloga zbog kojih se jasenovački logor smrti nalazio na tom mjestu, što je nažalost jako malo ljudi pročitalo, budući da je ta knjiga objavljena u biblioteci *Feral Tribunea* početkom dvijetisućitih i nikad nije imala šanse naći se u nekom školskom programu. Ostajući zbunjen smjerom rijeke i položajem sunca, arhitekt je enigmu riješio nakon što je helikopterom nadletio čitavo područje:

Rajski pejzaž Jasenovca prikrivao je i jednu paklenu prirodnu zamku koja se na prvi pogled nije mogla videti. Vodeni čvor u koji se, na relativno malom prostoru, upliću tri reke – Sava, Una, Strug – podseća na zmijsko gnezdo.

U klopku sam i sâm upao, na samom početku posla, kad sam najednom shvatio da, iako se nesumnjivo nalazim na levoj obali Save, zabezegnuto gledam u severno nebo, sa suncem iza leđa, a reka ipak ne teče na istok, prema Beogradu, već na sever, natrag prema Zagrebu. Trebalo je ne malo vremena da sebi nekako objasnim da se ne nalazim na bosanskoj, već na hrvatskoj obali. U povratku, zagonetka se sama razrešila. Iz aviona se dalo videti koliko čudljivo Sava, kao svaka ravničarska reka, vijuga. Ona se oko Jasenovca svija u doslovnu omču i skreće od pravca zapad-istok skoro za 3/4 kruga. U trenutku preletanja bilo je vidljivo, kao na dlanu, da i druge dve reke, sa rukavcima i adama prave još i svoje omče i omčice, pa se odjednom otkrila geometrijska formula gotovo bezizlaznog lavirinta. Oni koji dobro poznaju istoriju, pa ako se može tako reći i teoriju Jasenovca, objasnili su mi da je moja bezazlena izgubljenost bila iste vrste kao i tragične zabune retkih zatočenika koji su pokušavali da pobegnu. Čak ako bi im u nekom trenutku bekstvo i pošlo za rukom, lutali su posle danima i noćima, vrteći se u krug oko logora i ne uspevajući da se izvuku iz vodene mišolovke. Ova autentična priča, čuo sam je više puta od ono malo preživelih logoraša, ima dovoljno elemenata da se, uz Giselle i sokola, vrlo pragmatičnim razlozima objasni zašto je baš ovaj, naizgled tako pitom predeo bio odabran za poprište najvećih surovosti.

Inače bi se samo kroz odnos prema Jasenovcu mogla vrlo uvjerljivo ispisati povijest suvremene Hrvatske. Bilo je tu svega, od ideje da Bogdanovićev spomenik neslužbeno sruši vojska, kao što se dogodilo Bakićevom Spomeniku pobjedi naroda Slavonije, preko sulude Tuđmanove zamisli, inspirirane idejom španjolskog diktatora Franca, o miješanju kostiju fašista i njihovih žrtava i pretvaranju Jasenovca u hrvatsku verziju Doline palih, preko potpune ignorancije, do ravnodušnosti i protokolarnih posjeta, uz paralelno dopuštanje revizionističkog odnosa prema stvarnosti logora. Najveći skandal svakako je izazvala spomenuta Tuđmanova ideja, koja zbog pritiska međunarodne javnosti na svu sreću nije nikada realizirana, ali je ostavila traga zbog suđenja Feralovim novinarima Viktoru Ivančiću i Marinku Čuliću. Svi nespozazumi s Jasenovcem došli su iz uzaludnih pokušaja oficijelne hrvatske politike, pod vodstvom HDZ-a, da nekako relativizira ustaški pokret i režim i svede na istu ravan jasenovački logor smrti i masovnu odmazdu nad kolaboracionističkim vojnicima koji su se na kraju rata pokušali domoći Austrije. S obzirom da je Franjo Tuđman bio prvi relativizator jasenovačke stvarnosti još u knjizi *Bespuća povijesne zbiljnosti* iz 1989. godine, kao i s obzirom na činjenicu da relativizacija zločinačkog karaktera ustaškog režima i ideologije ima značajnu institucionalnu podršku u Katoličkoj crkvi, nije nimalo čudno da

je taj revizionistički pristup gotovo ozakonjen u svojevremenom izvještaju saborske komisije o broju žrtava logora. O odnosu prema tamošnjem memorijalnom centru kao javnoj ustanovi možda čak i više od svega govori činjenica da je njen još uvijek važeći statut onaj iz socijalističkog razdoblja. Na nekoj instinktivnoj razini Bogdanoviću je sve to bilo jasno još prilikom rada na spomeniku, što se jasno da iščitati u *Ukletom neimaru*. Sudbina te, kao što sam već naveo, gotovo pa prešućene knjige, odnosno njenog prvog splitskog izdanja, također je znakovita. Naime, kako mi je Predrag Lucić, utemeljitelj i glavni urednik kultne Feralove biblioteke ispričao, Bogdanović je poslao poštom rukopis iz Beča u Split, nakon čega su poštanski službenici, mimo ikakve logike, maltretirali Lucića, ne želeći mu odmah predati rukopis. Satima su tražili da plati porez na pismo, iako nisu imali nikakvu osnovu za to, pod obrazloženjem da će on taj rukopis objaviti i na njemu zaraditi, da bi mu ga na koncu ipak predali. Iako se radilo već o 2001. godini, odnosno o vremenu bezrazložnog optimizma u kojem se činilo da je moguće nadići nasljeđe i eliminirati duh devedesetih, ova priča je zapravo uvjerljivo demantirala ta očekivanja. Ona ukazuje na još nešto, a to su razlozi zbog kojih još uvijek, za razliku od svih ostalih stvari, nije uspostavljeno jedinstveno tržište knjiga na jugoslavenskom prostoru. Ima tu i drugih razloga, vezanih uz sitnosopstveničke interese

izdavača, ali presudan je oduvijek bio strah nacionalističke politike od jedinstvenog kulturnog prostora i od ljudi poput Lucića i Bogdanovića. Stoga njihova zajednička fotografija s beogradske promocije *Ukletog neimara* u Borbinom Centru za kulturnu dekontaminaciju predstavlja duh partizanskog otpora i izvorne antifašističke ideje.

Bogdanović je imao tu nesreću da su tri grada u kojima je projektirao memorijalne komplekse posvećene sjećanju na antifašističku borbu – Mostar, Vukovar i Travnik – doživjeli potpuni poraz te ideje u devedesetima, krvave međuetničke sukobe, ogromna razaranja i faktičnu više ili manje ozvaničenu podjelu po nacionalnoj liniji. Taj generalni poraz urbaniteta koji je vezivao za poraz ljudskosti općenito ga je prilično pogodio.

S druge pak strane, unatoč tolikoj količini destrukcije, monumentalnost i razigranost njegovih spomeničkih rješenja, zajedno s izostankom prvoloptaške simbolike u pravilu je – čak i u slučaju Mostara u kojem destrukcija Partizanskog groblja traje kontinuirano još od perioda neposredno uoči početka rata do danas – sačuvala te spomenike od potpunog uništenja. Jedini izuzetak od ovih pravila je veliki spomenik na Klisu iznad Splita koji je imao tu nesreću da nije izgrađen kao grad u gradu i da se istovremeno nalazio na prostoru koji je Tuđmanov režim smatrao ideološki problematičnim i u kojem je najinten-

zivnije nastojao suspendirati autentičnu kulturu sjećanja. O temeljitoj destrukciji tog spomenika ne smije se ni dan-danas slobodno pisati u splitskim *mainstream* medijima, poput *Slobodne Dalmacije*, iz koje su urednici izbacili rečenicu o rušenju spomenika na Klisu u tekstu objavljenom povodom splitske izložbe o Bogdanoviću u organizaciji Sonje Leboš.

Bogdanović je tako doživio sudbinu Miroslava Krleže. S jedne strane mu je nemoguće zaniijekati umjetničku i ljudsku veličinu, dok ga je s druge strane nemoguće pripustiti u nacionalni kanon, neovisno o tome o kojoj od republika nasljednica govorimo, iz jednostavnog razloga što je on predstavljao sve ono što bi današnje države i društva najradije izbrisale. Bio je istinski vanvremenski jugoslavenski umjetnik, znanstvenik i intelektualac, dosljedni antifašist i čovjek koji nije podnosio bilo kakvu vrstu oportunitizma. Takav Bogdan Bogdanović stoga je razumljiv isključivo nasljednicima potisnute, ali ne i izbrisane jugoslavenske civilizacije, koji razumiju njegovu veličinu i ne zaziru ni od jednog od navedenih segmenata. To jeste u ovim okolnostima pozicija avangardne margine, ali je ujedno i pozicija najkvalitetnijih ljudi koje ovaj prostor može ponuditi. Kada bih na koncu pokušao pronaći muzičke ekvivalente s jugoslavenske scene Bogdanovićevom umjetničkom izričaju, to bi svakako bio *Haustor*. Magični svjetovi, gotovo pagansko

slavljenje života, revolucije, ratovi, otpori, slutnje, ljubav, individualci, radnici, partizani i u središtu svega grad kao zbroj svih navedenih komponenti. Ovog velikog intelektualca mi je stoga sasvim blisko promatrati, kad dopustim mašti da se razigra, kao dio moćnog umjetničkog trojca, Bogdanović – Rundek – Hugo Pratt. No i bez maštanja, omogućio nam je, posebno nama koji smo odrasli uz njegove spomenike, da se osjećamo dijelom modernističkog svijeta i da vjerujemo u snagu čovjeka, u njegovu strast za životom i imaginaciju.

Stoga na koncu, Mostar i Partizansko groblje. U tom sam se gradu rodio i još od ranog djetinjstva, kad ništa o Bogdanoviću nisam znao, a o partizanima tek efemerno, osjećao sam Partizansko groblje, koje se nalazi u mojoj ulici, kao bajkovito i najljepše mjesto u gradu. Do danas nisam promijenio to mišljenje, unatoč činjenici da ga lokalni fašisti uporno devastiraju i neovisno o tome što je Mostar logično puno poznatiji po također nestvarno lijepom Starom mostu. Dodatni razlog zbog kojeg osjećam taj grad u gradu dijelom mene je činjenica da su ga gradili korčulanski klesari, odnosno ljudi iz mjesta moga dide u mom rodnom gradu. Magiju tog klesarskog umijeća Bogdanović je precizno prepoznao, promatrajući njihov rad u vrućoj ljetnoj mostarskoj noći kao neobičan magijski ritual. Zbog toga, ali i zbog činjenice da su Mostarci donosili kamen sa

svojih starih kuća kada ga je počelo nedostajati na gradilištu, zbog toga što se na Partizanskom groblju doista razigrao i napravio grad u gradu, kao i zbog svega što se u ratnom Mostaru dogodilo, duboko sam uvjeren da je ovo njegov najbolji rad i spomenik s kojim se najviše suživio. O njemu je u *Ukletom neimaru* napisao:

Osećao bih se bedno kad bih, ma i u magnovenju, dozvolio sebi da zažalim, na primer, za najraskošnijim delom svoje graditeljske mladosti – za Partizanskim spomenikom u Mostaru, danas kad više nema ni pravog, starog Mostara, ni mnogih mostarskih starih familija, čija su deca počivala na ovom časnom ratničkom groblju. Objašnjavajući nekad svoju zamisao, često sam zahvalnim slušaocima pričao priču kako će se jednog dana i zauvek 'dva grada' gledati licem u lice, oči u oči – grad mrtvih antifašističkih junaka, i grad živih, za koji su oni položili živote... Jedne noći, odlučio sam da krenem gore, na gradilište. Iz daljine je dopirala pesma, saglasje glasova, hor bez reči. Korak po korak, pristigao sam. Gledao sam iz prikrajka, iz mraka: acetilenske lampe ili možda još prošlovekovne karbituše, jetko svetlo i još jetkije senke. A na svetlu se događalo nešto tajanstveno. Barba, sed, kosa nevidljivim vetrom rasterana na sve četiri strane sveta, činodejstvuje kao mag, kao duh iz kamena. Najednom, diže bat i dleto,

svi dižu batove, pobožno ćute, nastupa nagla tišina koja otkriva glasove noći – cvrčke, lelek noćne ptice, šum Neretve iz daljine. Jedan od majstora, očigledno upravo za to zadužen, otpočinje prvo melodiju bez reči, unjkavu i tajanstvenu, kao u kakvom obredu obožavalaca kamena. Barbin bat hvata ritam, udara u kvader koji je pred njim, i u trenu otpočinje složno udaranje... Raspevani, paganski karakter Partizanske nekropole nije mogao ostati neprimećen. Njene su terase uskoro osvojila deca, čiji su razdragani glasovi u zvonkom, gotovo scenskom kamenom prostoru odjekivali ponekad duboko u noć. Sve što sam još mogao poželeći širokogrudno mi je ponuđeno, malo u šali, a malo i od zbilje, a to je pravo da kao počasni građanin Mostara, levo od ulazne kapije, predvidim skrivenu malu nišu i za svoju buduću kamenu urnu. Ali, kako sada stvari stoje, tamo više ne bih bio u društvu svojih prijatelja: ploče sa njihovim imenima hladnokrvno su i sadistički pokupljene, odnete i samlevene u mlinu za kamen. A sve što je ostalo od mog prvobitnog obećanja to je da se bivši grad mrtvih i bivši grad živih, ipak, gledaju, ali se gledaju praznim, crnim, izgorelim očima.

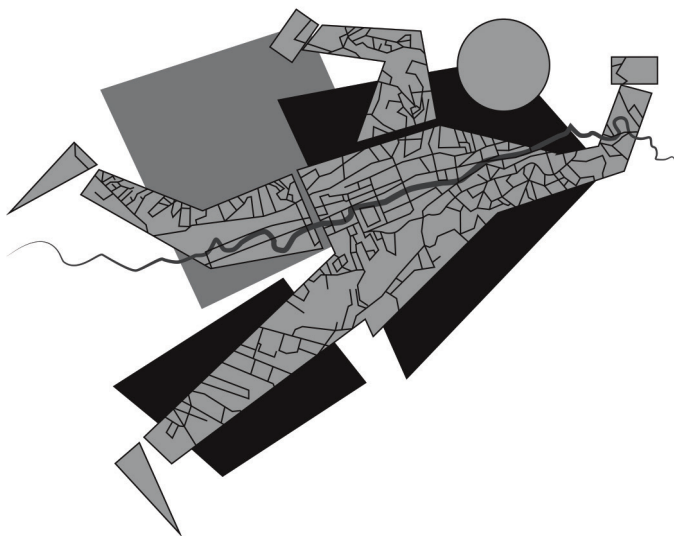
Partizansko groblje predstavljalo je trn u oku mnogima, posebno hrvatskim nacionalistima, koji nikako nisu mogli provariti autentično partizansko nasljeđe Mostara.

Na tom groblju je uostalom pokopano više od 500 Mostaraca, a ima više od 700 spomen-ploča. Upravo zato je i prvi put minirano u noći uoči 14. februara '92. godine, odnosno uoči posljednjeg predratnog obilježavanja dana oslobođenja grada od fašizma. Sjećam se dobro tog dana, iako sam imao samo 11 godina, kad je nekoliko desetaka ljudi ipak došlo poslijepodne na Bogdanovićev spomenik, unatoč realnom strahu i već prisutnom osjećaju poraza. Od tada do danas, groblje je nekoliko puta minirano, ploče se na njemu razbijaju redovno, svake godine uoči 14. februara dogodi se neko razbijanje, ispisivanje nacističkih grafita ili paljenje automobilskih guma, dok grupa huligana svakom tom prilikom iz neposredne blizine vrijeđa okupljene anti-fašiste. Svojevremeno je čak Katolička crkva tražila kompletno izmještanje spomenika i groblja s nacionaliziranog im zemljišta, dok gradske vlasti, ponajprije HDZ, sustavno odbijaju osigurati čuvanje i redovno čišćenje Partizanskog groblja. Prošle, 2019. godine ono je u značajnoj mjeri očišćeno i donekle obnovljeno, što je i dalje unatoč novim devastacijama vidljivo. Zahvaljujući tome, kao i zbog nekakve nove energije u gradu, zbog koje je nacionalizam postao barem nešto manje vidljiv, taj grad u gradu je ponovno oživio posljednjih mjeseci, sve više ljudi tamo dolazi i biva fascinirano veličinom Bogdanovićevog djela. Jednom zгодom, neposredno po okončanju rata i nakon sarajevske

konferencije, Bogdanović je zajedno s Borkom Pavićević, praćen ljudima iz međunarodnih snaga, došao vidjeti svoj spomenik koji je tada bio u groznom stanju. Borka mi je rekla kako je samo stajao i šutio od tuge.

No, kad čovjek danas, sjedeći na vrhu Partizanskog groblja, gleda svoj izmučeni, podijeljeni i skoro ubijeni grad ispod sebe, osjeća to posebno mjesto kao jedino kojem stvarno pripada i na kojem se uspijeva smiriti i vratiti vjeru u život i ljude. Da nam ništa osim toga nije ostavio, a ostavio nam je sve što je mogao, Bogdanović bi bio naš najbolji drug i čovjek s kojim stalno razgovaramo.

-

DEKLARACIJA O ZAJEDNIČKOM JEZIKU

-

Suočeni s negativnim društvenim, kulturnim i ekonomskim posljedicama političkih manipulacija jezikom i aktualnih jezičnih politika u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji, mi, doljepotpisani, donosimo

DEKLARACIJU O ZAJEDNIČKOM JEZIKU

Na pitanje da li se u Bosni i Hercegovini, Crnoj Gori, Hrvatskoj i Srbiji upotrebljava zajednički jezik – odgovor je potvrđan.

Riječ je o zajedničkom standardnom jeziku policentričnog tipa – odnosno o jeziku kojim govori više naroda u više država s prepoznatljivim varijantama – kakvi su njemački, engleski, arapski, francuski, španjolski, portugalski i mnogi drugi. Tu činjenicu potvrđuju štokavica kao zajednička dijalekatska osnovica standardnog jezika,

omjer istoga spram različitoga u jeziku i posljedična međusobna razumljivost.

Korištenje četiri naziva za standardne varijante – bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski – ne znači da su to i četiri različita jezika.

Inzistiranje na malom broju postojećih razlika te nasilnom razdvajanju četiri standardne varijante dovodi do niza negativnih društvenih, kulturnih i političkih pojava, poput korištenja jezika kao argumenta za segregaciju djece u nekim višenacionalnim sredinama, nepotrebnih „prevođenja” u administrativnoj upotrebi ili medijima, izmišljanja razlika gdje one ne postoje, birokratskih prisila, kao i cenzure (te nužno auto-cenzure), u kojima se jezično izražavanje nameće kao kriterij etno-nacionalne pripadnosti i sredstvo dokazivanja političke lojalnosti.

Mi, potpisnici ove Deklaracije, smatramo da

- činjenica postojanja zajedničkog policentričnog jezika ne dovodi u pitanje individualno pravo na iskazivanje pripadnosti različitim narodima, regijama ili državama;
- svaka država, nacija, etno-nacionalna ili regionalna zajednica može slobodno i samostalno kodificirati svoju varijantu zajedničkog jezika;
- sve četiri trenutno postojeće standardne varijante ravnopravne su i ne može se jedna od njih smatrati jezikom, a druge varijantama tog jezika;

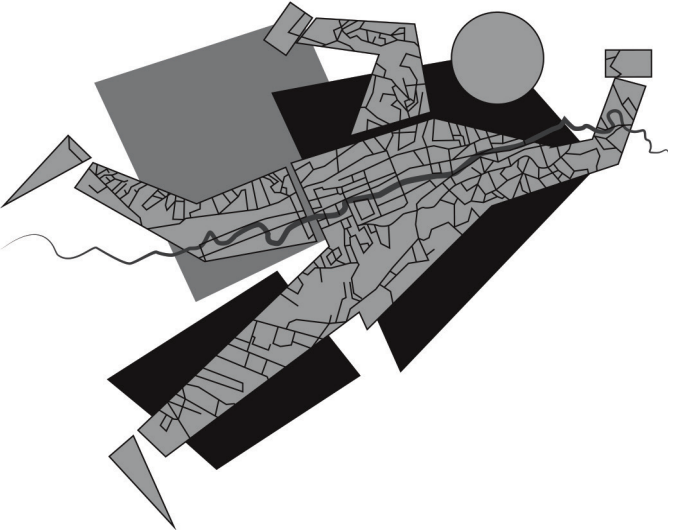
- policentrična standardizacija je demokratski oblik standardizacije najbliži stvarnoj upotrebi jezika;
- činjenica da se radi o zajedničkom policentričnom standardnom jeziku ostavlja mogućnost svakom korisniku da ga imenuje kako želi;
- između standardnih varijanti policentričnog jezika postoje razlike u jezičnim i kulturnim tradicijama i praksama, upotrebi pisma, rječničkom blagu kao i na ostalim jezičnim razinama, što mogu pokazati i različite standardne varijante zajedničkog jezika na kojima će ova Deklaracija biti objavljena i korištena;
- standardne, dijalekatske i individualne razlike ne opravdavaju nasilno institucionalno razdvajanje, već naprotiv, doprinose ogromnom bogatstvu zajedničkog jezika.

Stoga, mi, potpisnici ove Deklaracije, pozivamo na

- ukidanje svih oblika jezične segregacije i jezične diskriminacije u obrazovnim i javnim ustanovama;
- zaustavljanje represivnih, nepotrebnih i po govornike štetnih praksi razdvajanja jezika;
- prestanak rigidnog definiranja standardnih varijanti;
- izbjegavanje nepotrebnih, besmislenih i skupih „prevođenja” u sudskoj i administrativnoj praksi kao i sredstvima javnog informiranja;
- slobodu individualnog izbora i uvažavanje jezičnih raznovrsnosti;

- jezičnu slobodu u književnosti, umjetnosti i medijima;
- slobodu dijalekatske i regionalne upotrebe;
- i, konačno, slobodu „miješanja”, uzajamnu otvorenost te prožimanje različitih oblika i izričaja zajedničkog jezika na sveopću korist svih njegovih govornika.

BIOGRAFIJE

Bogdan Bogdanović (Beograd, 1922 – Beč, 2010), srpski arhitekta, esejista, univerzitetski profesor i gradonačelnik Beograda od 1982. do 1986. godine. U Beogradu je diplomirao arhitekturu na Tehničkom univerzitetu. Kao pripadnik Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, tokom Drugog svetskog rata je ranjen, nakon čega je demobilisan u činu poručnika. Za svoje vojne zasluge odlikovan je Ordenom za hrabrost.

Predsednik Saveza arhitekata Jugoslavije bio je od 1964. do 1968. Član Odeljenja likovne i muzičke umetnosti SANU-a postaje 1970, a krajem maja 1981. podnosi zahtev da bude razrešen članstva u ovoj instituciji. Redovan profesor na Arhitektonskom fakultetu u Beogradu postaje 1973. U Malom Popoviću, nadomak Beograda, osnovao je Seosku školu za filozofiju arhitekture 1976. godine, koja je

radila do 1990. Dvostruki je dobitnik Oktobarske nagrade grada Beograda 1961. i 1966. godine, a 1997. dobio je prestižnu međunarodnu Herderovu nagradu.

Najzapaženiji doprinos dao je u oblasti memorijalne arhitekture. Među više od 20 spomen-obeležja koja je osmislio i projektovao, naročito se ističu Spomenik Jevrejskim žrtvama fašizma u Beogradu, Partizansko spomen-groblje u Mostaru, memorijalni kompleks Slobodište u Kruševcu, Spomenik palim borcima NOB-a u Prilepu i spomenik Kameni cvet na lokalitetu logora Jasenovac.

Objavio je blizu dvadeset esejističko-teorijskih knjiga iz oblasti arhitekture, ali i politike, od kojih je većina posvećena urbanoj tematici. Neki od tih naslova, koje karakteriše izrazito razvijen književni stil, su *Zaludna mistrija: doktrina i prakтика bratstva zlatnih (crnih) brojeva* (1963), *Mrtvouzice: mentalne zamke staljinizma* (1988), *Ukleti neimar* (1997. nemačko izdanje, 2001. srpsko), *Tri ratne knjige: Grad i smrt, Srpska utopija, Grad i budućnost* (2008)...

Zbog otvorenog suprotstavljanja Miloševićevom režimu i srpskom nacionalizmu 1993. godine emigrira u Beč. Bio je član Bavarske akademije lepih umetnosti. Godine 2003. dodeljen mu je Zlatni orden grada Beograda za posebne zasluge. Sahranjen je na Jevrejskom groblju u Beogradu, u podnožju Spomenika jevrejskim žrtvama.

Dragan Markovina (Mostar, 1981) historičar, publicista i pisac. U razdoblju od 2004. do 2014. radio je na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta u Splitu i stekao titulu doktora nauka kao i docenturu iz historije. Pisao je za brojne regionalne portale i časopise, a danas je redovni kolumnista portala *telegram.hr*, sarajevskog *Oslobođenja* i beogradskog *Peščanika*, te urednik i voditelj televizijske emisije „U kontru sa Draganom Markovinom” na *O kanalu*. Autor je niza naučnih članaka i knjiga. Dobitnik je nagrade „Mirko Kovač” za knjigu *Između crvenog i crnog: Split i Mostar u kulturi sjećanja* i nagrade „Zdravko Grebo” za kritički esej. Osnivač je festivala *Korčula After Party*. Član je PEN centra Bosne i Hercegovine.

SADRŽAJ

O PROJEKTU *ZAJEDNIČKA ČITAONICA* / 5

ČOVEK-SARAJEVO - Bogdan Bogdanović / 11

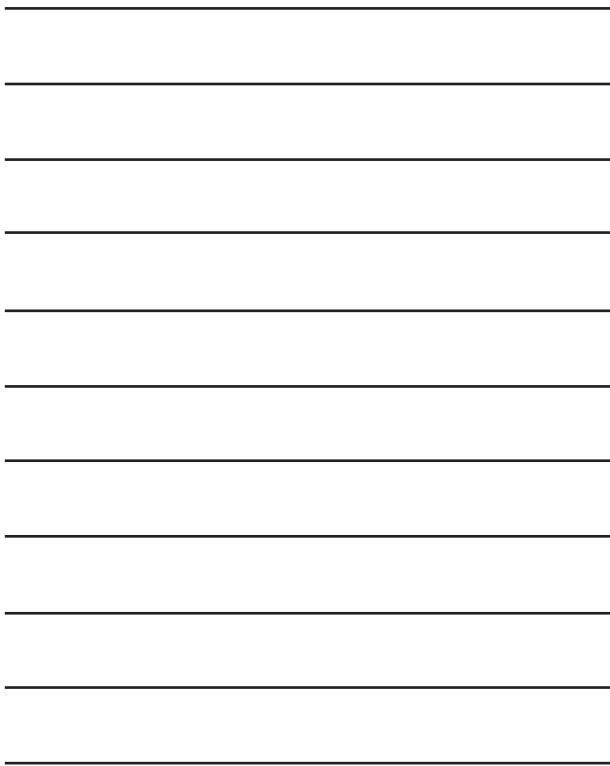
ČOVJEK KOJI JE VOLIO GRADOVE - Dragan Markovina / 25

DEKLARACIJA O ZAJEDNIČKOM JEZIKU / 51

BIOGRAFIJE / 59

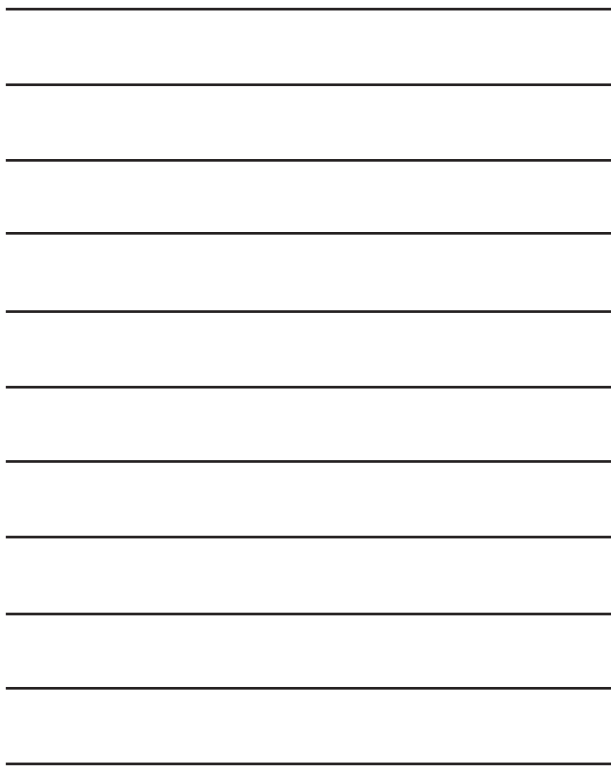

Edicija: Zajednička čitaonica

Urednici: Vladimir Arsenijević i Igor Štiks

Izvršni urednik: Danilo Lučić

Komunikacije i spoljni poslovi: Milena Berić

Administracija i finansije: Milan Adnađ

Dizajn korica: Johana Bogičević

Lektura: Nađa Parandilović

Štampa: Caligraph (caligraph.rs)

Tiraž: 1000

Beograd, 2020. godine

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

ISBN 978-86-81632-06-2

COBISS.SR-ID 29410313
